

УДК 340.141(438)

ЗВИЧАЙ У СУЧАСНІЙ ПРАВОВІЙ СИСТЕМІ РЕСПУБЛІКИ ПОЛЬЩА: ПРОБЛЕМИ ДОКТРИНИ, ЗАКОНОДАВСТВА ТА ПРАКТИКИ

М. Бедрій

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, Львів, Україна, 79000,
e-mail: bedriimm@gmail.com*

Статтю присвячено феноменам звичаю та звичаєвого права у розрізі сучасної правової системи Республіки Польща. Досліджено доктринальні, нормативні та практичні проблеми юридичної чинності звичаю в різних галузях польського права. Розкрито співвідношення вичерпності каталогу джерел права, передбаченого в Конституції Республіки Польща, та фактичного застосування звичаєвих норм у найважливіших (правових) відносинах сучасного польського суспільства. З'ясовано позиції Конституційного Суду Республіки Польща стосовно юридичної чинності звичаю.

Охарактеризовано роль звичаїв у основних галузях польського права. Проаналізовано звичаєві норми у публічному праві Республіки Польща – конституційному, адміністративному, фінансовому та кримінальному. Висвітлено нішу звичаєвого регулювання у приватному праві цієї держави. Значну увагу звернуто на положення Цивільного кодексу й інших нормативно-правових актів, що відсилають до звичаїв. Виявлено особливості звичаєвих норм у змішаних галузях польського права – трудовому, морському, екологічному та медичному.

Ключові слова: звичаєве право, галузь права, польське суспільство, Конституція, Цивільний кодекс.

DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/vla.2020.70.024>

Вступ. Розвиток права на сучасному етапі демонструє цікаві тенденції, що виражають плюралізм правових культур, спроби виробити континентальні та навіть світові стандарти, а інколи дивує неочікуваними рішеннями законодавців, прийнятими на тлі політичних і економічних конфігурацій. У праві поєднані стабільність і динамізм, прагнення до свободи та потреби безпеки. Особливий інтерес при цьому викликають напрями та шляхи еволюції правових систем Центрально-Східної Європи, адже в означеному регіоні перебуває Україна. Зокрема польський досвід державного будівництва, правових реформ і європейської інтеграції традиційно вважається взірцевим, корисним та повчальним. Серед різноманіття особливостей правової системи Республіки Польща маловивченим аспектом залишається питання сучасного звичаєвого права. Відтак, *метою цієї статті* є з'ясування місця та ролі звичаю в польському праві на поточному етапі державотворення крізь призму доктрини, законодавства і практики.

Як відомо, не кожен звичай є частиною системи права, адже поруч із правовими звичаями існують побутові, релігійні, етичні та інші звичаї. У зв'язку з цим Я. Ліц пропонує поділити масив звичаїв за критерієм юридичного значення на три групи: правові звичаї (становлять частину об'єктивного права та регулюють найважливіші суспільні відносини), звичаї релевантні праву (не є частиною системи права, але мають певне значення в процесі правозастосування), звичаї без правової

релевантності (не мають впливу на регулювання правових відносин і вирішення юридичних ситуацій). Водночас дослідник наголосив на тому, що не існує об'єктивної можливості провести чітку й однозначну межу посеред названими групами звичаїв [21, s. 186–187]. Із наведених міркувань у назві цієї статті вжито термін *звичаї*, а не правовий звичай або звичаєве право, оскільки в правовій системі Республіки Польща наявні різні види звичаїв, що становлять інтерес для юридичної науки чи можуть викликати його в перспективі.

Загальна характеристика місця звичаю в сучасному праві Республіки Польща. У правовій системі Польщі сфера юридичної чинності звичаю не є широкою, проте загалом його значення є порівняно вищим, ніж у сусідніх державах. Це зумовлено низкою причин. По-перше, впродовж історії польського права звичай мав значне визнання у суспільстві як регулятор правовідносин, тому в Польщі сформувалася стійка традиція звичаєвого права. По-друге, не будучи в складі Радянського Союзу, а лише у «соціалістичному таборі», правова система Польщі зазнала меншого впливу доктрини радянського позитивізму в праві. По-третє, у Польщі інтенсивно розвивається економіка загалом і торгівля зокрема, що своєю чергою створює належні умови для формування торгових звичаїв.

Наявність звичаю в правовій системі Республіки Польща зумовлена насамперед потребою забезпечити її гнучкість. Оскільки законодавець не має об'єктивної можливості передбачити всі життєві ситуації, він інколи відсилає до загальновідомих звичаїв. Такі звернення до звичаю можна побачити в Цивільному кодексі та інших актах, які регулюють банківську і будівельну діяльність, операції з цінними паперами, авторські відносини тощо [10, s. 129]. Натомість розділ III Конституції Республіки Польща під назвою «Джерела права» не визнав звичай джерелом польського права. Ст. 87 цього документа встановила вичерпний перелік джерел права, чинного на всій території Республіки Польща: Конституція, закони, ратифіковані міжнародні договори та розпорядження. Відповідно до ст. 94 Конституції органи місцевого самоврядування та місцеві органи урядової адміністрації на підставі та в межах повноважень, визначених законом, приймають акти місцевого права, що діють на території, підвідомчій цим органам [17, s. 17–18].

Відтак, Конституція Республіки Польща поставила під сумнів юридичне значення звичаю у польській правовій системі. Попри наведену обставину, правові звичаї у Польщі не тільки діють *de facto*, але й були санкціоновані окремими законами. Крім того, чимало дослідників припускають, що ст. 87 Конституції стосується тільки польського законодавства, а не всього права, що існує в цій державі [27, s. 26]. Побутують також небезпідставні думки стосовно того, що наведений у Конституції Республіки Польща перелік чинних джерел права є надміру штучним. Варто згадати й те, що у польській науці конституційного права неодноразово поставало питання, чи накладений законодавцем «корсет», який полягає у закритті в Конституції каталогу джерел права з наслідками *erga omnes*, не є занадто тісним [35, s. 101].

Деякі роз'яснення щодо звичаю в польській правовій системі можна віднайти в рішеннях Конституційного Суду Республіки Польща, огляд яких у 2013 році виконав професор Ягеллонського університету Г. Ковальський [18, s. 176–177]. Зокрема у рішенні від 28 жовтня 2010 року цей орган зазначив таке: «необхідно пам'ятати, що формулюючи правові приписи, законодавець враховує звичай або традицію, що стосується відповідної сфери суспільного життя» [32]. У такий спосіб Конституційний Суд Республіки Польща визнав важливе значення звичаю у процесі законотворчості.

У рішенні Конституційного Суду Республіки Польща від 1 березня 2010 року йдеться про те, що «навіть якщо б існувала норма, яка відповідала би критеріям визнання її звичаєвим правом, то в системі встановленого (континентального – М. Б.) права, а такою, безсумнівно, є польська система, немає місця для звичаєвого права, що утворене всупереч нормам законодавства. [...] Не допускаються модифікації чи скасування звичаєвим правом положень, які містяться в актах законодавства, що є джерелами чинного права у розумінні ст. 87 Конституції, а також незастосування цих правових актів з огляду на звичаєве право» [18, s. 177]. Отже, Конституційний Суд Республіки Польща гарантував домінування нормативних приписів актів законодавства над правовими звичаями. З іншого боку, наведене рішення можна розуміти так, що норми звичаєвого права діють у польській правовій системі, але не можуть змінювати чи скасувати зміст нормативно-правових актів.

Сучасні правознавці звертають увагу на те, що під час застосування норм звичаєвого права польські судді схильні уникати визначення конкретного правового звичаю, інтерпретуючи його в якомога ширшому розумінні. Інколи складається враження, що судді остерігаються цього поняття, намагаючись вирішити кожну конкретну справу винятково на підставі приписів законодавства (подібне спостереження характерне також для судової практики України та багатьох інших держав). Однак звичай як джерело права забезпечує еластичність правової системи, тому застосовується в польському судочинстві (це питання потребує окремої уваги і буде опрацьовуватися в наступних публікаціях). Варто погодитися з А. Карабовіч у тому, що більш активна діяльність суддів першої інстанції стосовно інтерпретації правових звичаїв, здійснювана під контролем вищих інстанцій, була б дуже корисною для розвитку польської правової системи [10, s. 130].

У польському законодавстві та юридичній практиці поруч із поняттям звичаю часто використовують формулювання «загальний звичай», «цивілізований звичай», «усталений звичай», «звичай, що виникає з практики» та ін. Відомі й певні конкретизації щодо виду звичаю як-от торговий звичай, звичай закладу, звичай середовища тощо. Верховний Суд Республіки Польща посилався у своїх рішеннях на звичай, який застосовують нотаріуси, звичай, що існує серед моряків, звичай зберігання грошей тощо [18, s. 181–182].

Звичай у публічному праві Республіки Польща. Після загальної характеристики місця звичаю в правовій системі сучасної Польщі варто розглянути звичаєві норми, що діють у польському публічному праві. Такий аналіз викликає значний інтерес, адже передбачає вивчення у тому числі реакції держави на звичаєве регулювання суспільних відносин публічного характеру і меж її втручання у цей процес. Звісно, позиції звичаєвого права у згаданій сфері не можуть мати домінантного значення в умовах Центрально-Східної Європи, однак певні завдання цього регулятора все ж таки присутні та відповідно реалізуються. Прояви наведених тенденцій спостерігаються у різних публічно-правових галузях Республіки Польща – праві конституційному, адміністративному, фінансовому, кримінальному тощо. Традиційно важлива роль належить звичаю в міжнародному публічному праві, однак це питання перебуває поза межами предмета дослідження цієї статті.

Конституційному праву європейських держав загалом притаманні відповідні звичаї, юридичну дію яких часто визнають у доктрині та яка проявляється в практиці правозастосування. Конституційне право Республіки Польща не є винятком із цієї тенденції, навіть попри вказівки ст. 87 чинної Конституції. А. Прейснер звертає увагу на те, що наприкінці ХХ століття значення звичаю не тільки не зменшувалося, але й зростало в конституційному праві Польщі. Найяскравішим

прикладом польського конституційного звичаю є *дисконтинуація діяльності парламенту*, яка полягає в тому, що після обрання нового складу парламенту попередня каденція закриває всі свої провадження (за винятком деяких) і не передає їх новому складу Сейму. Відповідна практика не передбачена ні Конституцією, ні іншими актами законодавства, але є достатньо усталеною і тривалою. На думку згаданого автора, компетентним органом, який може визначати наявність або відсутність конституційного звичаю, є Конституційний Суд Республіки Польща. Правознавець стверджує, що наповнення конституційного права значною кількістю звичаїв, з одного боку, здатне ослабити юридичне значення самої Конституції, а з іншого – зробити конституційні норми більш гнучкими та динамічніше реагувати на зміну суспільних умов [29, s. 194–195].

Практиці Конституційного Суду Республіки Польща відомі не тільки посилення на звичай загалом, але і вказівки безпосередньо на конституційний звичай. У рішенні від 24 березня 2004 року Конституційний Суд постановив, що «поняття поправки варто визначати шляхом системного та функціонального тлумачення самої Конституції (з урахуванням усталених звичаїв і парламентської практики)». До конституційного звичаю звернувся провідний правознавець і авторитетний суддя М. Саф'ян (у 1998–2006 роках – голова Конституційного Суду Республіки Польща) в окремій думці щодо рішення Конституційного Суду від 24 червня 2002 року, зауважуючи: «найважливішим спірним пунктом залишається питання про поняття матерії закону, в межах якого можуть подаватися сенатські поправки. Існування розбіжностей у цьому пункті важко визнати справою випадку або виключно суб'єктивних поглядів, адже вони є наслідком об'єктивних інтерпретаційних труднощів [...], певного обсягу неврегульованості та невизначеності, в якому найдоцільнішим видається покладення акценту на практику, що поступово формується, чи конституційний звичай» [18, s. 176–177].

Як і у багатьох інших державах світу, в *адміністративному праві* Республіки Польща простір для застосування звичаєвих норм мінімізується існуванням масштабної бази підзаконних нормативно-правових актів, утвореної внаслідок адміністративної правотворчості [1, с. 73–74]. Попри цю обставину, дослідники визнають значення звичаю для регулювання публічно-управлінських відносин у Республіці Польща. Водночас варто наголосити на тому, що аж ніяк не всі звичаї, утворені практикою публічного управління, є правовими, а лише ті, що регулюють саме найважливіші (правові) суспільні відносини. Крім того, не можуть претендувати на статус джерела права суспільно шкідливі управлінські звичаї, пов'язані корупцією, надмірною бюрократією, службовою недбалістю, дискримінацією певних груп населення та ін. [33, s. 159].

У європейській науці адміністративного права загалом і польській доктрині зокрема звичаєві норми поділяються на звичаї адміністрованих і звичаї адмініструючих суб'єктів, а також на внутрішні (діють всередині організації, наділеної владними повноваженнями) та зовнішні (формується у відносинах між кількома організаціями чи суб'єктами). Адміністративно-правовий звичай також тісно пов'язаний із доктриною обґрунтованих очікувань, оскільки в разі подібних управлінських дій в аналогічних фактичних обставинах, особа має обґрунтовані підстави очікувати, що стосовно неї буде прийняте таке ж рішення. Відтак, звичай може виступати коректором меж адміністративного розсуду владного суб'єкта, а також засобом тлумачення оцінних понять [22, s. 188–189].

Для *фінансового права* Республіки Польща звичаєві норми, як правило, становлять виняткове явище. Принцип правової визначеності звів до мінімуму

їхню роль у класичних блоках фінансового права – бюджетному, податковому та митному. Існують цікаві соціологічні дослідження податкових і платіжних звичок поляків [34], проте ці моделі поведінки не мають юридичної чинності та не впливають на фінансові правовідносини.

Натомість еволюція предмета цієї галузі права впродовж останніх десятиліть все ж таки зумовила присутність звичаєвих правил поведінки в системі правового регулювання. Йдеться зокрема про відносно нову підсистему фінансового права – правове регулювання фінансового ринку. Для регулювання згаданого ринку вкрай важливими є інструменти *soft law* (м'якого права). Серед них особливо вирізняються так звані *Кодекси добрих практик* – письмові зібрання усталених і рекомендованих моделей поведінки в певній сфері діяльності, укладені авторитетними організаціями. Незважаючи на те, що ці документи насамперед є рекомендаційними, *de facto* вони істотно впливають на відносини учасників фінансового ринку в Республіці Польща [5].

Згідно з п. 2 ч. 2 ст. 39 закону «Про оборот фінансових інструментів» маніпуляцією такими інструментами серед іншого вважається надання доручень чи укладення трансакцій, які спричиняють неприродне або штучне формування ціни одного чи кількох фінансових інструментів за винятком випадків, коли підстави для таких дій були правомірними, а надані доручення або укладені трансакції не порушили *прийнятих ринкових практик* на цьому регульованому ринку [24].

Відповідно до ч. 1 ст. 44 вказаного закону прийнятою ринковою практикою є поведінка, якої обґрунтовано можна очікувати на одному чи кількох фінансових ринках і яка була підтверджена ухвалою Комісії фінансового нагляду. Ця комісія перевіряє та підтверджує прийняті ринкові практики на підставі критеріїв, визначених законодавством. Також ч. 4 ст. 45 згаданого закону передбачає те, що нова чи така, що перебуває в ході формування, ринкова практика може застосовуватися навіть тоді, коли вона не підтверджена ухвалою Комісії фінансового нагляду [21, s. 226]. Прийняті ринкові практики, передбачені польським законом про оборот фінансових інструментів, є близькими за значенням зі звичаєвими нормами.

У *кримінальному праві* Республіки Польща й інших держав Континентальної Європи правовий звичай має вкрай обмежене застосування. Така ситуація зумовлена домінуванням з XIX ст. концепції визначеності законодавства про кримінальну відповідальність (*nullum crimen sine lege* та ін.). Однак повне заперечення присутності звичаю в польському кримінальному праві теж було б помилкою [8, s. 130]. Зокрема польські правознавці звертають увагу на те, що кримінально-правовий інститут помилування врегульовано надто загально на законодавчому рівні, а тому він містить чимало звичаєвих норм [18, s. 178–179].

До звичаю інколи звертається сторона захисту, щоб пояснити відсутність складу злочину або некараність діяння підсудного. Наприклад, у Польщі існує звичай обливного понеділку (відомий як *шмітус-динтус*). Він полягає у тому, що в понеділок після свята Воскресіння Господнього (у Польщі його називають також «Велика ніч»), хлопці обливають молодих дівчат холодною водою. Такі вчинки не вважаються протиправними, хоча в інші дні року аналогічні дії могли би бути кваліфіковані як посягання на особисту недоторканість особи, що потягнула б за собою юридичну відповідальність згідно з польським законодавством [10, s. 130].

За переконанням М. Іванського, у польському суспільстві звичай давання дрібних подарунків працівникам медичної служби та вчителям трансформувався у звичаєве право, норми якого дозволяють давати та приймати за визначених обставин такі речі. При цьому вказані дії не вважаються протиправними та не

мають наслідком притягнення до кримінальної відповідальності. Для виключення юридичної відповідальності за подарунок працівнику медичної служби чи вчителю в польській доктрині кримінального права виокремлюють такі критерії:

- критерій часу (подарунок надається лише після виконання відповідних дій працівника медичної служби та вчителя, а не до того чи під час);
- критерій відсутності обіцянки, вимоги чи примусу;
- критерій легальності (подарунок не може надаватися взамін за дії, що суперечать законодавству);
- критерій предмета (подарунок повинен полягати в скромному почастунку чи врученні недорогої речі, але в жодному випадку не у грошовій винагороді);
- критерій вартості (вартість подарунку не повинна перевищувати 100 злотих за винятком випадків, коли дії лікаря врятували життя пацієнта);
- критерій мети (подарунок повинен бути вручений лише із вдячності, а не задля інших цілей) [8, s. 220–222].

Звичай у приватному праві Республіки Польща. На відміну від другорядних позицій звичаю в публічних галузях польського права, у приватному праві цієї держави для звичаєвих норм відводиться вагома ніша. Це зумовлено як загальними особливостями сучасного права Континентальної Європи [2, с. 169], так і переважанням диспозитивного методу правового регулювання у відповідних галузях. Особливо помітним є значення звичаю для регламентації торгівлі, зобов'язань, сімейних відносин тощо. Про звичай у міжнародному приватному праві в цій статті не йтиметься, проте його застосування у згаданому напрямі також є поширеним і важливим.

У чинному *Цивільному кодексі* (далі – ЦК) Республіки Польща посилання на звичаї містяться у низці статей – 56, 65, 69, 97, 287, 354, 365¹, 384 (§ 2), 394 (§ 1), 577¹ (§ 1), 699, 738 (§ 1), 758¹ (§ 3), 788 (§ 2), 801 (§ 2), 846 (§ 3), 852, 855 (§3), 908 (§ 1), 921⁶, 922 (§ 3), 994 (§ 1), 1039 (§ 3) та ін. [5]. Однак С. Гжибовський акцентував на тому, що ЦК Польщі у відповідних статтях відсилає до різних звичаїв, серед яких можна виокремити такі групи: звичаї (ст. 394); усталені звичаї (ст. 56, 65, 354); прийняті звичаї (ст. 699); звичаї, прийняті в певних відносинах (ст. 69, 385, 994, 1039); звичаї, прийняті в певному середовищі (ст. 922); місцеві звичаї (ст. 287, 298, 908). Водночас ЦК Польщі не дає визначення звичаю та не встановлює його статусу в системі цивільного права. Відсилання до звичаїв містяться в різних розділах ЦК Польщі, що підтверджує його значення для цієї галузі права. У контексті речових прав місцеві звичаї можуть визначати обсяг і спосіб здійснення земельного сервітуту (ст. 287). Спадкове право доповнюють звичаї з метою визначення коштів, які повинен витратити спадкоємець на похорон спадкодавця (ст. 922), уточнення майна, яке не входить в обов'язкову частку спадщини (ст. 994) та спадкову схеду (ст. 1039) [7, s. 9496].

Серед підсистем цивільного права найбільш істотним є значення звичаю у правовому регулюванні зобов'язань. Польський цивіліст В. Чахурський звернув увагу на те, що в контексті зобов'язань ЦК Республіки Польща звертається до звичаїв як правил, утворених практикою цивільного обороту, з метою уточнення: наслідків правочинів (ст. 56 ЦК Польщі) і зокрема наслідків зобов'язань (§ 1 ст. 354 ЦК Польщі); змісту волевиявлення (§ 1 ст. 65 ЦК Польщі), а відтак змісту договорів; диспозитивних норм кодексу (наприклад, ст. 699 ЦК Польщі). Також ЦК Польщі звертається до звичаїв з метою: обґрунтування встановлення певної норми (§ 3 ст. 1039 ЦК Польщі); уточнення засад суспільного співжиття (ст. 287 ЦК Польщі); виміру належного обсягу витрат (§ 1 ст. 908 ЦК Польщі) [6, s. 33].

У польській цивілістичній доктрині виокремлюють дві основні функції звичаю в зобов'язальному праві: нормуючу (звичай впливає на наслідки правочинів) та роз'яснювальну (звичай використовується для з'ясування змісту волевиявлення сторін) [31, s. 75]. Інколи нормуюча функція інтерпретується дещо ширше, адже звичай не тільки впливає на наслідки правочинів (ст. 56 ЦК Польщі), але також визначає правовідношення загалом (ст. 69, 365¹, § 2 ст. 384 ЦК Польщі), формує й уточнює права та обов'язки сторін правовідношення (ст. 97, § 1 ст. 354, § 1 ст. 394, ст. 536, § 2 ст. 545, ст. 563, 699, 709⁶, § 1 ст. 738, ст. 758¹, 836, 921⁶, § 3 ст. 922, § 1 ст. 994, 997, § 3 ст. 1039, ст. 1043 ЦК Польщі), окреслює сферу відповідальності сторін правовідношення (§ 2 ст. 788, § 2 ст. 801, ст. 852, § 3 ст. 855 ЦК Польщі). Інакше кажучи, нормуюча функція звичаю полягає у безпосередньому регулюванні суспільних відносин. Роз'яснювальна функція звичаю (§ 1 ст. 65, ст. 287, 298, 846) полягає в тому, що він допомагає тлумаченню договорів та інших правочинів, сприяє інтерпретації формулювань і термінів законодавства, а також становить критерій з'ясування змісту правовідношення. Виконання звичаєм роз'яснювальної функції не заперечує можливість виконання ним ще й нормуючої функції [21, s. 204–205].

Водночас ЦК Республіки Польща не визначив статусу звичаю в системі приватного права, оскільки в ньому відсутня загальна норма, яка декларує те, що звичай є його джерелом. На думку Я. Ліца, посилянь на звичай у конкретних статтях ЦК Польщі недостатньо для того, щоб визначити місце цього джерела права в системі регулювання приватних правовідносин. Відсутність відповідної статті може позбавити юридичного статусу правових звичаїв, які реально діють у суспільстві, але законодавство на них не посилається. Такі звичаї особливо корисні в нових правовідносинах, щодо яких ще не сформовано законодавства. Дискусійним є і те, чи положення § 1 ст. 354, яка стосується виконання зобов'язань, поширюється у тому числі на відносини щодо відповідальності за невиконання чи неналежне виконання зобов'язань [20, s. 181]. Заплановані оновлення цивільного законодавства Республіки Польща в умовах ХХІ століття дають підстави сподіватися на вищення цих питань. Зокрема у проектах нового ЦК Республіки Польща й надалі наявні численні посилення на звичаї, а в одному з проектів навіть запропоновано *дефініцію звичаєвого права*, що визначено як *усталені звичаї, які застосовують суди і не суперечать імперативним юридичним нормам* [3, s. 138].

Окрім ЦК Польщі, до звичаїв відсилають ще й інші акти цивільного законодавства. Відповідно до ч. 1 ст. 49 закону «Про авторське право і суміжні права», якщо в авторському договорі не визначено порядку використання твору, він повинен відповідати його призначенню та прийнятим звичаям [25]. П. 1 ч. 1 ст. 86 цього ж закону передбачає, що виконавець твору має право на згадування його імені при виконанні за винятком звичаєво прийнятих випадків. Згідно з п. 4 ст. 129¹ закону «Право промислової власності» правова охорона не поширюється на географічні зазначення, що складаються винятково з елементів, які увійшли до поточної мови чи є звичаєво вживані у чесних і тривалих торгових практиках. Правова охорона товарного знаку припиняється на підставі п. 2 ч. 1 ст. 169 згаданого закону в разі втрати цим знаком ідентифікуючих ознак через те, що внаслідок дій або бездіяльності правовласника він став звичаєвим зазначенням у обороті [21, s. 225–226].

У правовій системі Польщі *сімейне право* є тісно пов'язаним та до певної міри інтегрованим у цивільне право. Окремі дослідники навіть заперечують самостійність галузі сімейного права, вважаючи її підгалуззю польського цивільного права, яка регулює майнові й особисті немайнові відносини в сім'ї. Сімейно-опікунський

кодекс Республіки Польща відсилає до звичаю лише у двох випадках, коли згадує про загальноприйняті невеликі подарунки – ст. 37 (§ 1, п. 4), ст. 51³ (§ 2, п. 1) [15]. Насправді ж сфера чинності звичаю в сімейному праві Польщі є значно ширшою, проте у статусі *praeter legem*, тобто паралельно до закону. Одним із прикладів таких звичаїв можуть бути заручини, які взагалі не врегульовані законодавством. Звісно, вони не можуть породжувати обов'язку вступу в шлюб, але можуть мати інші юридичні наслідки. Відмова від укладення шлюбу може породжувати обов'язок повернення заручального подарунку чи компенсації витрат для підготовки весілля за умови, що це сталося не з вини сторони, яка ставить такі вимоги. Додатковою аргументацією в таких спорах можуть стати відповідні статті польського ЦК – 410 (§2) та 415 [30, s. 51].

Звичай відіграє важливу роль у *господарському і торговому праві* Республіки Польща. Оскільки в цій державі існує моністична система приватного права, ЦК становить основу не тільки для цивільного, але й для господарського і торгового права. Як наслідок, його статті, що містять посилання на звичаї, забезпечують державне визнання в тому числі торгових звичаїв. Упродовж останніх десятиліть у польській торговій практиці сформувався окремий комплекс договорів, не врегульованих законодавством (так звані *неназвані договори*) – франчайзинг, дистрибуційний договір, факторинг, форфайтинг, девелоперський договір, спонсорінг, мерчандайзинг, менеджерський договір, договір ноу-хау, аквізиція, договір про ліцензійне використання баз даних та ін. Окрім того, деякі договори врегульовані в ЦК доволі лаконічно, оскільки більшість відносин щодо них регулюють норми звичасвого права. Зокрема ними є страховий брокерський договір, договір банківської гарантії, договір про інвестиційну субмісію та ін. [20, s. 178–179].

Окрему категорію договорів, врегульованих звичасвим правом, становлять договори, що стосуються кібер-простору. До них належать договір про публікацію комп'ютерної програми, договір про доступ до баз даних інформаційного агентства, договір про передачу прав на домен, договір про депонування програми та ін. Загалом в *IT-праві* Польщі твориться багата договірна практика, значна частина якої ще не врегульована законодавством. В інтернеті застосовують різні типи ліцензій для вільного доступу до певних ресурсів, які теж є витворами звичасвого права [20, s. 179].

Особливим різновидом торгового звичаю є *узанси*, тобто такі торгові звичаї, що підтвержені та рекомендовані до реалізації авторитетною організацією. У Польщі цю роль виконують органи господарського самоврядування – Крайова господарська палата та господарські палати, утворені підприємцями конкретних галузей і місцевостей. Відповідно до § 5 Статуту Крайової господарської палати вона реалізує свої завдання в тому числі шляхом видання висновків про існуючі звичаї, які стосуються господарської діяльності [21, s. 227]. Набуття певним суспільним правилом форми висновку такої організації не позбавляє його статусу торгового звичаю, оскільки цей висновок має лише підтверджувальне, а не правостановлююче значення.

До звичаїв також відсилають норми інших законів, які регулюють здійснення торгівлі у Республіці Польща. Наприклад, у ч. 3 ст. 8 закону «Право перевезення» зазначено, що перевізник повинен публічно повідомити про обмеження перевезення у звичасво прийнятий спосіб [28]. Згідно з ч. 1 ст. 68 згаданого закону замовник має право повідомити перевізника про особливості перевезення товарів іншим засобом, ніж транспортний лист, якщо у цьому виді перевезень це є звичасво прийнятим. Ч. 3 ст. 63 вказаного закону встановлює відповідальність господарюючого

суб'єкта, який використовує транспортні засоби з приміщеннями для ночівлі, які звично зберігаються в таких приміщеннях. Відповідно до ч. 1 ст. 67 згаданого закону в масових перевезеннях перевізник відповідає тільки за ту частину збитків, яка перевищує встановлені законодавством або звичаєво прийняті обсяги [21, s. 225].

Кодекс торгових товариств Республіки Польща (§ 2 ст. 176) містить поняття, яке може вважатися близьким за значенням зі звичаєм – поняття цін і ставок, прийнятих в обороті [16]. Згідно з п. 5 ч. 2 ст. 5 закону «Про господарські палати» така палата уповноважена видавати висновки про існування звичаїв у господарській діяльності підприємців певної галузі [23]. У ч. 1 ст. 20 закону «Про господарську діяльність» передбачено, що підприємець, який вводить товар на ринок, зобов'язаний письмово надати ідентифікаційну інформацію про продукт польською мовою звичаєво прийнятим способом. Закон «Про охорону конкуренції та споживачів» (п. 5 ч. 1 ст. 6, п. 4, ч. 2 ст. 9) заборонив угоди, що обмежують конкуренцію чи спричиняють зловживання домінуючою позицією на ринку, і полягають в узалеженні укладання договору від прийняття чи надання другою стороною іншої послуги, яка не має ні речового, ні звичаєвого зв'язку з предметом договору [21, s. 226].

Відповідно до ч. 2 ст. 39 закону «Про бухгалтерський облік» зобов'язання, що полягають у пасивних розрахунках між періодами, та засади визначення їхніх розмірів повинні впливати з визнаних торгових звичаїв [26]. Згідно з ч. 2 ст. 23 закону «Про надання послуг електронним шляхом» виконавець надає можливість використання послуги замовником, якщо надана електронним шляхом послуга є відплатною, анонімно чи під псевдонімом за умови, що це технічно можливо та звичаєво прийнято [21, s. 226].

Окрім поняття звичаю в його різних варіантах (усталений, місцевий тощо), система приватного права також містить поняття *добрих звичаїв* (переважно вживається у множині). Особливо важливою ця категорія є в господарському праві, адже згідно з ч. 1 ст. 3 закону «Про боротьбу з нечесною конкуренцією» проти-правним вважається діяння, яке суперечить праву чи добрим звичаєм, якщо воно загрожує чи порушує інтереси іншого підприємця або клієнта. Дослідники польського права не отожднюють поняття правових звичаїв і добрих звичаїв, оскільки останні не підпадають під критерії права. У німецькому праві добрі звичаї відповідають поняттю пристойності. Більшість правознавців притримуються думки, що добрі звичаї в Польщі становлять систему норм ділової та професійної етики [11, s. 18–19]. Оскільки добрі звичаї не мають чіткої уніфікованої дефініції ні в законодавстві, ні в доктрині, їх варто визнати оцінним поняттям, зміст якого в кожному конкретному випадку встановлюватиме суд.

Звичай у змішаних галузях польського права. Як відомо, крім публічного та приватного права, існують також *змішані галузі*, які містять водночас публічно-правові та приватно-правові елементи. З цього правила не є винятком і правова система Республіки Польща. У змішаних галузях польського права (морському, трудовому та ін.) також наявні звичаєві норми, які регулюють відносини, щодо яких не встановлено законодавчого регулювання або воно не є достатнім. Враховуючи наведені міркування, проаналізуємо відповідні аспекти докладніше.

Польська доктрина *трудового права* присвячує звичаю обмаль уваги, хоча він (особливо локальний звичай, який діє в конкретному закладі) відіграє важливу роль в оцінці змісту взаємних зобов'язань сторін трудового договору і способу його виконання. Усталені звичаї часто переносяться до текстів колективних договорів, правил внутрішнього трудового розпорядку, положень про оплату праці та ін. З одного боку, звичаї поширюють свою чинність на кількісно невизначене коло

працівників, а з іншого – на конкретного роботодавця. При чому, коли він володіє кількома підприємствами, то в кожному з них можуть формуватися різні звичаї. Одні звичаї можуть діяти щодо осіб, які займають керівні посади, а інші – стосовно решти працівників [9, s. 127–128].

До звичаю відсилають як різні положення польського законодавства про працю, так і акти трудового права Європейського Союзу. Також варто згадати ст. 300 Кодексу праці Республіки Польща, яка дозволяє застосовувати положення Цивільного кодексу цієї держави при регулюванні трудових відносин. При цьому повинні бути дотримані дві умови: згадані відносини не врегульовано трудовим законодавством; відповідні положення Цивільного кодексу не повинні суперечити принципам трудового права [14, s. 229]. Як зазначалося вище, у польському ЦК містяться численні посилання на звичаї. У рішенні Конституційного Суду Республіки Польща від 12 грудня 2005 року зазначено про те, що вміщення у колективних договорах положень стосовно можливостей і виплат на користь непрацевдатних осіб є правомірним, а в практиці «може бути визнане навіть певним звичаєм» [18, s. 177].

У морському праві Республіки Польща важливу роль відведено звичаю загалом і портовим звичаям зокрема. Дослідники звертають увагу на те, що впродовж останніх десятиліть позиції звичаєвих норм у польському морському праві послаблювалися в його приватно-правовій складовій, але посилювалися в публічно-правовій частині, насамперед завдяки міжнародним звичаям мореплавства [19, s. 172]. Морський кодекс Республіки Польща відсилає до звичаю в таких випадках:

- у разі відсутності згоди між сторонами щодо місця в порту, до якого перевізник повинен поставити судно (§ 1 ст. 112);
- звичай може передбачати, що перевізник повинен перемістити судно з одного місця завантаження в інше (§ 3, 4 ст. 112);
- для визначення днів і годин, в які повідомлення про поставлення судна вважається належним (§ 3 ст. 113);
- період завантаження у випадку його відсутності в чартерному договорі визначається звичаєм, прийнятим у цьому порту (§ 1 ст. 114);
- винагорода за простій визначається договором, а за відсутності такої умови – звичаєм (§ 3 ст. 115);
- розмір винагороди морського агента визначається договором, а за відсутності такого положення – звичаєм (§ 1 ст. 205);
- розмір винагороди морського маклера визначається договором, а за відсутності такої умови – звичаєм (§ 1 ст. 211) [13].

Функцію фіксації морських звичаїв у Республіці Польща покладено на Комісію портових звичаїв Крайової палати морського господарювання. У 2006 році згадана комісія підготувала проект документа під назвою «Засади співпраці учасників портово-морського обороту в польських морських портах». Він складався з 86 параграфів і, за переконанням укладачів, містив «звичаєво прийняті засади поведінки в портово-морському обороті». Додатком до вказаного проекту стали «Портові звичаї, що діють у польських портах», де подано 17 записаних звичаїв. Однак «Засади співпраці учасників портово-морського обороту в польських морських портах» були критично оцінені Кодифікаційною комісією морського права Республіки Польща. Як наслідок, у 2013 році Крайова палата морського господарювання підготувала та затвердила альтернативний документ під назвою «Зібрання практик і засад співпраці учасників портового обороту», які застосовують учасники морських правовідносин за умови, що сторони не домовилися про інше, і за відсутності суперечності з чинним законодавством [19, s. 175–176].

За загальним правилом *екологічному праву* Республіки Польща звичай як джерело права не є характерним. Це зумовлено низкою причин, серед яких встановлення європейських стандартів охорони довкілля, налагодження системи екологічного контролю та ін. Проте деякі винятки все ж таки є. До прикладу, 2003 року державний секретар Міністерства землеробства та розвитку села Республіки Польща у відповіді на звернення № 2176 зазначив: «у Польщі немає правових приписів, які б регулювали локалізацію та відстані розміщення пасік від меж сусідів. Існує лише неписане звичаєве право. Згідно цього звичаю вулики можуть бути поставлені на відстані не менш як 10 метрів від меж сусідів та 30 метрів від доріг і сусідніх житлових будівель або на відстанях, менших ніж вказані вище, якщо пасіку відокремлено муром, густою стіною кущів чи дерев або подібною огорожею висотою три метри» [18, s. 179].

Прикладом чинності звичаю в медичному праві Республіки Польща дослідники вважають застосування норм Нюрнберзького кодексу 1947 року. Цей документ було розроблено після судового процесу щодо німецьких лікарів, які в умовах гітлерівського режиму вчиняли злочинні досліди над людьми. У кодексі було сформульовано десять головних правил, які стосуються проведення дослідів над людьми. Одне з них згодом було відтворено у ст. 39 чинної Конституції Республіки Польща [4, s. 271]. Зокрема у ній зазначено про те, що ніхто не може піддаватися науковим експериментам, у тому числі медичним, без його добровільно вираженої згоди [17, s. 9].

Висновки. Підводячи підсумки дослідження, можна дійти таких висновків. По-перше, звичай не став непотрібним атавізмом у теперішньому світі, а продовжує взаємодіяти з правовідносинами, утворюючи звичаєве право і посилюючи правову систему. Це засвідчує сучасна польська доктрина, законодавство та практика правозастосування. По-друге, звичаєві норми показують свою ефективність у різних галузях польського права – приватних, публічних і змішаних. Щоправда, значення звичаю у приватному праві Польщі є порівняно вагомим, що відповідає тенденціям розвитку сучасного права Континентальної Європи. По-третє, палітра звичаєвих норм у польському праві є широкою та різносторонньою. Правову систему Республіки Польща наповнюють звичаї різних видів, форм, рівнів і сфер, що вказує на багатофункціональність цього регулятора.

По-четверте, звичаєве регулювання найважливіших напрямів суспільного життя може відбуватися навіть в умовах сумніву щодо чинності звичаєвого права. Це доводить досвід Польщі, в якій Конституція не долучила звичай або правовий звичай у вичерпний каталог джерел права, однак він *de facto* регулює правовідносини, застосовується судами та визнається юридичною наукою. По-п'яте, у Республіці Польща створені належні інституційні умови для юридичної дії звичаю, адже існують організації (господарські палати, Комісія фінансового нагляду й ін.), які виявляють наявність звичаєвих норм і усталених практик у відповідних площинах, фіксують їх і уповноважені підтверджувати та спростовувати зміст цих правил. По-шосте, зазначене дає підстави стверджувати про те, що польський приклад функціонування звичаю у правовій системі є пізнавальним і доцільним для врахування в Україні та заслуговує подальших досліджень.

Список використаних джерел

1. Бедрій М. М., Сирко М. В. Теоретичні основи адміністративного права / відп. ред. В. П. Кіселичник. Львів: Сполум, 2018. 120 с. 34

2. *Kucha M. B.* Обычай как форма права в англосаксонской и романно-германской правовых семьях: сравнительно-правовое исследование : дисс... канд. юрид. наук. Спец. 12.00.01. Москва, 2015. 207 с.
3. *Bierć A.* Zarys prawa prywatnego. Część ogólna. Warszawa: Wolters Kluwer, 2018. 1020 s.
4. *Bosek L.* Źródła prawa medycznego // System prawa medycznego / pod. red. M. Safjana, L. Boska. T. 1. Instytucje prawa medycznego. Warszawa: Wydawnictwo CH Beck, Instytut Nauk Prawnych PAN, 2018. S. 237–315.
5. *Chłopecki A.* Zakres, sposób i skutki stosowania „miękkiego prawa” jako alternatywy dla regulacji ustawowych – na przykładzie rynku finansowego // Wiadomości Ubezpieczeniowe. Numer specjalny. 2013. 3. S. 33–40.
6. *Czachórski W.* Prawo zobowiązań w zarysie. Warszawa: PWN, 1968. 759 s.
7. *Grzybowski S.* System prawa cywilnego. T. 1. Część ogólna prawa cywilnego. Cz. I (Rozdziały I-III). Warszawa: Instytut Nauk Prawnych PAN, 1972. 167 s.
8. *Iwański M.* Zwyczaj jako “okoliczność wyłączająca bezprawność” wręczenia lub przyjmowania prezentów przez pracowników służby zdrowia i nauczycieli // Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych. 2009. Rok XIII. Zeszyt 1. S. 193–224.
9. *Jaśkowski K.* Zwyczaj w prawie pracy // Gdańskie Studia Prawnicze. Człowiek, obywatel, pracownik. Studia z zakresu prawa. Księga jubileuszowa poświęcona profesor Urszuli Jackowiak / pod red. J. Steliny, A. Wypych-Żywickiej. Tom XVII. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 2007. S. 127–132.
10. *Karabowicz A.* Custom and Statute: A Brief History of Their Coexistence in Poland // Krakowskie Studia z Historii Państwa i Prawa. 2014. 7 (1). S. 111–131.
11. *Knypl T., Trzeciński K.* Znaczenie zwyczajów i dobrych obyczajów w prawie cywilnym i handlowym // Przegląd Prawa Handlowego. 1997. Nr 8. S. 15–22.
12. Kodeks cywilny. Stan prawny: 12 stycznia 2016 roku. Bielsko-Biała: Od.Nowa, 2016. 284 s.
13. Kodeks morski: ustawa z dnia 18 września 2001 r. URL: <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20011381545/U/D20011545Lj.pdf>.
14. Kodeks pracy. Stan prawny: 12 września 2016 / wyd. M. Stańczak. Warszawa: Wolters Kluwer, 2016. 264 s.
15. Kodeks rodzinny i opiekunczy: ustawa z dnia 25 lutego 1964 r. URL: <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19640090059/U/D19640059Lj.pdf>.
16. Kodeks spółek handlowych: ustawa z dnia 15 września 2000 r. URL: <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20000941037/U/D20001037Lj.pdf>.
17. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. Kraków, 2015. 48 s.
18. *Kowalski G. M.* Zwyczaj i prawo zwyczajowe w doktrynie prawa i praktyce sądów miejskich karnych w Polsce (XVI–XVIII w.). Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2013. 202 s.
19. *Koziński M. H.* Kontrowersje dotyczące zwyczajów portowych w praktyce polskiej // Gdańskie Studia Prawnicze. 2014. T. XXXII. S. 169–183.
20. *Lic J.* Znaczenie zwyczaju handlowego dla prawa prywatnego (uwagi do projektu nowego kodeksu cywilnego) // Instytucje prawa handlowego w przyszłym kodeksie cywilnym / red. nauk. T. Mróz, M. Stec. Warszawa: Wolters Kluwer Polska, 2012. S. 170–186.
21. *Lic J.* Zwyczaje i prawo zwyczajowe // System prawa handlowego / pod. red. Stanisława Włodyki. T. 1. Prawo handlowe – część ogólna. Warszawa: Wydawnictwo CH Beck, 2009. S. 146–273.
22. *Mazur A.* Doktryna uzasadnionych oczekiwań a zwyczaj w prawie administracyjnym // Internetowy Przegląd Prawniczy TBSP UJ. 2017. 8. S. 183–190.
23. O izbach gospodarczych: ustawa z dnia 30 maja 1989 r. URL: <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19890350195/U/D19890195Lj.pdf>.

24. O obrocie instrumentami finansowymi: ustawa z dnia 29 lipca 2005 r. URL: <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20051831538/U/D20051538Lj.pdf>.
25. O prawie autorskim i prawach pokrewnych: ustawa z dnia 4 lutego 1994 r. URL: <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19940240083/U/D19940083Lj.pdf>.
26. O rachunkowości: ustawa z dnia 29 września 1994 r. URL: <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19941210591/U/D19940591Lj.pdf>.
27. Polański P. Zwyczaj w okresie rewolucji technologicznych // Państwo i Prawo. 2007. Nr. 12. S. 24–38.
28. Prawo przewozowe: ustawa z dnia 15 listopada 1984 r. URL: <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19840530272/U/D19840272Lj.pdf>.
29. Preisner A. Zwyczaj i prawo zwyczajowe // Charakter i struktura norm Konstytucji / red. nauk. J. Trzcinski. Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe, 1997. S. 185–195.
30. Strzebinczyk J. Prawo rodzinne. Warszawa: Wolters Kluwer Polska, 2013. 400 s.
31. Studnicki F. Działanie zwyczaju handlowego w zakresie zobowiązań z umowy // Prace Komisji Prawniczej. Nr. 4. Kraków: Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1949. 153 s.
32. Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 28 października 2010 r. P 25/09. URL: <https://sip.legalis.pl/document-full.seam?documentId=mrswglrrguydenryhe4dg>.
33. Zimmerman J. Prawo administracyjne. Warszawa: Wolters Kluwer, 2016. 567 s.
34. Zwyczaje płatnicze Polaków / oprac. T. Koźliński. Warszawa: Narodowy Bank Polski, 2013. 277 s. URL: https://www.nbp.pl/systemplatniczy/zwyczaje_platnicze/zwyczaje_platnicze_-Polakow.pdf.
35. Zabicka-Kłopotek M. Konstytucyjna koncepcja źródeł prawa. Uwagi po 15 latach obowiązywania // XV lat obowiązywania Konstytucji z 1997 r. Księga jubileuszowa dedykowana Zdzisławowi Jaroszowi / pod red. M. Zubika. Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe, 2012. S. 90–106.

References

1. Bedrii, M. M., Syrko, M. V. (2018). *Teoretychni osnovy administratyvnoho prava* / V. P. Kiselychnyk (ed.). Lviv: Spolom.
2. Kicha, M. V. (2015). *Obychaj kak forma prava v anglosaksonskoj i romanno-germanskoj pravovyh sem'jah: sravniel'no-pravovoe issledovanie* : diss... kand. jurid. nauk. Spec. 12.00.01. Moskva.
3. Bierć, A. (2018). *Zarys prawa prywatnego. Część ogólna*. Warszawa: Wolters Kluwer.
4. Bosek, L. (2018). Źródła prawa medycznego. *System prawa medycznego* / M. Safjan, L. Bosek (eds). T. I. *Instytucje prawa medycznego*. Warszawa: Wydawnictwo CH Beck, Instytut Nauk Prawnych PAN, 237–315.
5. Chłopecki, A. (2013). Zakres, sposób i skutki stosowania „miękkiego prawa” jako alternatywy dla regulacji ustawowych – na przykładzie rynku finansowego. *Wiadomości Ubezpieczeniowe. Numer specjalny*, 3, 33–40.
6. Czachórski, W. (1968). *Prawo zobowiązań w zarysie*. Warszawa: PWN.
7. Grzybowski, S. (1972). *System prawa cywilnego. T. I. Część ogólna prawa cywilnego. Cz. I (Rozdziały I–III)*. Warszawa: Instytut Nauk Prawnych PAN.
8. Iwański, M. (2009). Zwyczaj jako “okoliczność wyłączająca bezprawność” wręczania lub przyjmowania prezentów przez pracowników służby zdrowia i nauczycieli. *Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych*, XIII, 1, 193–224.
9. Jaśkowski, K. (2007). Zwyczaj w prawie pracy. *Gdańskie Studia Prawnicze. Człowiek, obywatel, pracownik. Studia z zakresu prawa*. Księga jubileuszowa poświęcona profesor Urszuli Jackowiak / J. Stelina, A. Wypych-Żywicka (eds). Tom XVII. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 127–132.

10. Karabowicz, A. (2014). Custom and Statute: A Brief History of Their Coexistence in Poland. *Krakowskie Studia z Historii Państwa i Prawa*, 7 (1), 111–131.
11. Knypl, T., Trzeciński, K. (1997). Znaczenie zwyczajów i dobrych obyczajów w prawie cywilnym i handlowym. *Przegląd Prawa Handlowego*, 8, 15–22.
12. Kodeks cywilny. Stan prawny: 12 stycznia 2016 roku. Bielsko-Biała: Od.Nowa.
13. Kodeks morski: ustawa z dnia 18 września 2001 r. Retrieved from <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20011381545/U/D20011545Lj.pdf>.
14. Kodeks pracy. Stan prawny: 12 września 2016. Warszawa: Wolters Kluwer.
15. Kodeks rodzinny i opiekunczy: ustawa z dnia 25 lutego 1964 r. Retrieved from <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19640090059/U/D19640059Lj.pdf>.
16. Kodeks spółek handlowych: ustawa z dnia 15 września 2000 r. Retrieved from <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20000941037/U/D20001037Lj.pdf>.
17. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (2015). Kraków.
18. Kowalski, G. M. (2013). *Zwyczaj i prawo zwyczajowe w doktrynie prawa i praktyce sądów miejskich karnych w Polsce (XVI–XVIII w.)*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
19. Koziński, M. H. (2014). Kontrowersje dotyczące zwyczajów portowych w praktyce polskiej. *Gdańskie Studia Prawnicze*, T. XXXII, 169–183.
20. Lic, J. (2012). Znaczenie zwyczaju handlowego dla prawa prywatnego (uwagi do projektu nowego kodeksu cywilnego). *Instytucje prawa handlowego w przyszłym kodeksie cywilnym* / T. Mróz, M. Stec (eds). Warszawa: Wolters Kluwer Polska, 170–186.
21. Lic, J. (2009). Zwyczaje i prawo zwyczajowe. *System prawa handlowego* / S. Włodyka (ed.). T. 1. *Prawo handlowe – część ogólna*. Warszawa: Wydawnictwo CH Beck, 146–273.
22. Mazur, A. (2017). Doktryna uzasadnionych oczekiwań a zwyczaj w prawie administracyjnym. *Internetowy Przegląd Prawniczy TBSP UJ*, 8, 183–190.
23. O izbach gospodarczych: ustawa z dnia 30 maja 1989 r. Retrieved from <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19890350195/U/D19890195Lj.pdf>.
24. O obrocie instrumentami finansowymi: ustawa z dnia 29 lipca 2005 r. Retrieved from <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20051831538/U/D20051538Lj.pdf>.
25. O prawie autorskim i prawach pokrewnych: ustawa z dnia 4 lutego 1994 r. Retrieved from <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19940240083/U/D19940083Lj.pdf>.
26. O rachunkowości: ustawa z dnia 29 września 1994 r. Retrieved from <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19941210591/U/D19940591Lj.pdf>.
27. Polański, P. (2007). Zwyczaj w okresie rewolucji technologicznych. *Państwo i Prawo*, 12, 24–38.
28. Prawo przewozowe: ustawa z dnia 15 listopada 1984 r. Retrieved from <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19840530272/U/D19840272Lj.pdf>.
29. Preisner, A. (1997). Zwyczaj i prawo zwyczajowe. *Charakter i struktura norm Konstytucji* / J. Trzeciński (ed.). Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe, 185–195.
30. Strzebinczyk, J. (2013). *Prawo rodzinne*. Warszawa: Wolters Kluwer Polska.
31. Studnicki, F. (1949). *Działanie zwyczaju handlowego w zakresie zobowiązań z umowy*. *Prace Komisji Prawniczej*, 4. Kraków: Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego.
32. Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 28 października 2010 r. P 25/09. Retrieved from <https://sip.legalis.pl/document-full.seam?documentId=mrswglrrgyudenryhe4dg>.
33. Zimmerman, J. (2016). *Prawo administracyjne*. Warszawa: Wolters Kluwer.
34. *Zwyczaje platnicze Polaków* (2013) / oprac. T. Koźliński. Warszawa: Narodowy Bank Polski. Retrieved from https://www.nbp.pl/systemplatniczy/zwyczaje_platnicze/zwyczaje_platnicze_Polakow.pdf.
35. Żabicka-Kłopotek, M. (2012). Konstytucyjna koncepcja źródeł prawa. Uwagi po 15 latach obowiązywania. *XV lat obowiązywania Konstytucji z 1997 r. Księga jubileuszowa dedykowana Zdzisławowi Jaroszowi* / M. Zubik (ed.). Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe. 90–106.

**CUSTOM IN THE CURRENT LEGAL SYSTEM
OF THE REPUBLIC OF POLAND: ISSUES OF DOCTRINE,
LEGISLATION AND PRACTICE**

M. Bedrii

*Ivan Franko National University of Lviv,
1, Universytets'ka Str., Lviv, Ukraine, 79000,
e-mail: bedrimm@gmail.com*

The article is devoted to the phenomena of custom and customary law in the context of the current legal system of the Republic of Poland. The doctrinal, normative and practical issues of legal validity of custom are studied in various fields of Polish law. The custom has not become an unnecessary throwback in the contemporary world, but continues to interact with relationships, forming customary law and strengthening the legal system. This is evidenced by the current Polish legal reality.

The correlation between the exhaustiveness of the directory of sources of law envisaged in the Constitution of the Republic of Poland as well as the actual application of customary norms in legal relations is revealed. Customary regulation of the most important areas of social life can occur even in the face of doubt concerning the validity of customary law. This proves the experience of Poland, where the Constitution does not include custom or legal custom in an exhaustive catalog of sources of law, but it de facto regulates legal relations, is applied by the courts and is recognized by legal science. The positions of the Constitutional Court of the Republic of Poland on the legal validity of the custom are clarified.

The role of customs in the main fields of Polish law is characterized. Customary rules show their effectiveness in various branches of Polish law – private, public and mixed. Customary norms in the public law of the Republic of Poland (constitutional, administrative, financial and criminal law) are analyzed. The niche of customary regulation in the private law of this state is highlighted. Much attention is paid to the provisions of the Civil Code and other normative legal acts that refer to customs. The peculiarities of customary norms in the mixed fields of Polish law (labor, maritime, environmental and medical law) are revealed.

The customary norms palette in Polish law is extensive and very varied. The legal system of the Republic of Poland is filled with customs of different types, forms, levels and spheres, which indicates the multifunctionality of this regulator. The proper institutional conditions for the legal operation of custom were created in the Republic of Poland, as there are organizations that detect customary norms and established practices in the relevant planes, fix them and are empowered to confirm and refute the content of these rules. The Polish example of the functioning of custom in the legal system is cognitive and expedient is to be taken into account in Ukraine and deserves further researches.

Keywords: customary law, branch of law, Polish society, Constitution, Civil Code.

*Стаття: надійшла до редакції 17.04.2020
прийнята до друку 12.06.2020*